

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ПРОМИСЛОВОСТІ**

**ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ ЯК ПОТЕНЦІАЛЬНИЙ
РЕЗЕРВ ЇЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА ЗРОСТАННЯ**

(науково-аналітична доповідь)

Київ - 2017

Тіньова економіка України як потенційний резерв її модернізації та зростання

Згідно з бюджетною темою “Модернізація економіки промислових регіонів України в умовах децентралізації управління“, підтемою «в»: «*Стратегія структурно-технологічної модернізації промислових регіонів України*», підготовлено науково - аналітичну доповідь, яка присвячена дослідженню інтерпретації показника тіньової економіки на офіційний ВВП України, визначенню зовнішньої та внутрішньої тіньової складової офіційного ВВП (ВРП, ВДВ) країни, регіонів та основних видів економічної діяльності. Розглядається метод оцінення тіньової економічної діяльності (метод “соціальної справедливості”), який дає відповіді на поставлені питання, є універсальним для застосування на рівні країни, основних видів економічної діяльності та регіонів, а за функціональними можливостями перевищує всі існуючі методи разом взяти. Доведена гіпотеза про існування оберненої залежності між часткою оплати праці у випуску та рівнем тінізації економіки, що є основою для визначення обсягів тіньового ВВП, тіньової зайнятості, тіньової заробітної плати та інших тіньових показників. Запропонована інтерпретація показника тіньової економіки констатує той факт, що існують дві частини тіньового ВВП (ВДВ, ВРП) – *перша*, яка не враховується Держстатом України та є додатком до офіційного ВВП через штучне збільшення проміжного споживання; *друга* – створена тіньовою оплатою праці через мультиплікатор споживання та є частиною офіційного ВВП. Тому треба боротися не з тіньовою частиною офіційного ВВП, яка є рятувальним кругом для бідної частини працюючого населення, а з його зовнішньою неврахованою частиною. Проведено розрахунки зовнішньої та внутрішньої складових офіційного ВВП (ВДВ, ВРП) на рівні країни, регіонів та основних видів економічної діяльності, показано ефект детінізації економіки через збільшення частки оплати праці у випуску за рахунок неврахованої Держстатом України частини тіньового ВВП.

Таким чином, наближення до правильного перерозподілу доходів між працею та капіталом може привести до зменшення тіньових доходів, збільшення рівня оплати праці у випуску, заробітних плат, внутрішнього споживання, інвестицій та, як наслідок, до збільшення ВВП. Тому, **тіньова економіка може бути дуже важливим резервом для модернізації та економічного зростання України та її регіонів.**

Науково-аналітичну доповідь підготовлено д.е.н. Харазішвілі Ю.М., д.е.н. Ляшенко В.І.

Завідувач відділу
проблем регуляторної політики
та розвитку підприємництва, д.е.н., проф.

В.І. Ляшенко

Зміст

1. Опис проблеми	3
2. Теоретичні засади дослідження	7
3. Оцінка неформальної складової в структурі економіки	12
4. Висновки	21

1. Опис проблеми

Проблеми оцінки розмірів та впливу тіньової економіки постійно перебувають у центрі уваги урядів і вчених більшості країн світу. Поширення тіньової економіки поряд із макроекономічною розбалансованістю та обмеженістю ресурсів визнані Всесвітнім економічним форумом (ВЕФ) ключовими глобальними ризиками майбутнього десятиріччя¹. Тіньова економіка – це настільки ж важливе, наскільки і спірне (і щодо її складу, і щодо її обсягів) питання. Тіньову економіку вивчають десятки років, намагаючись знайти способи її регулювання, але ще нікому не вдалося знайти спосіб її викорінення.

Цілком очевидно, що тіньова економічна діяльність значно знижує ефективність макроекономічного регулювання, погіршує інвестиційний клімат і таким чином знижує конкурентоспроможність економіки країни. Виникає питання: чи можна взагалі оцінювати економіку України без урахування її тіньової складової? “...Не враховуючи цей феномен, визнаємо, що не знаємо, як виглядає українська економіка загалом і який фактичний рівень споживання українських громадян²...”. Разом з тим, кожен новий уряд, що приходить до влади, ініціює розробку стратегій розвитку країни до *n*-го року, не враховуючі в повній мірі тіньові аспекти економіки. Як правило, такі стратегії мало відповідають реальній дійсності.

Негативні наслідки, породжувані тіньовою економікою, цілком очевидні. Вихід у “тінь” з легального обігу значної грошової маси об’єктивно знижує життєздатність кредитно-фінансової системи, обумовлює негативну ситуацію з хронічними неплатежами, погіршує інвестиційний клімат у країні, руйнує соціальну інфраструктуру, створює умови для нелегального вивозу капіталу за

¹ Global Risks Report 2011 Sixth Edition. An initiative of the Risk Response Network / World Economic Forum. – January. – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/wp-content/blogs.dir/1/mp/uploads/pages/files/global-risks-2011.pdf>

² Розенфельд А.І. Невідома Україна: досвід експрес-оцінки економіки // Дзеркало тижня. Україна. – 2003. – № 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/nevidoma_ukrayina_dosvid_ekspres-otsinki_ekonomiki.html.

кордон і, крім того, є живильним середовищем для активізації організованої злочинності. Наслідком прояву таких факторів є злиття злочинних угруповань з владними структурами: "... В Раде очень много моих "подопечных" – я же не виноват, что они стали политиками. Мы иногда глядим друг другу в глаза и все понимаем, но я сохраняю оперативную тайну" (інтерв'ю зі співзасновником УБОПа В.С. Куром³). Подібного роду ситуація неминуче веде до втрати державою її керівних, контрольних та інших найважливіших соціально-суспільних функцій та провокує тіньову зайнятість.

Але разом з тим, зайнятість у тіньовій економіці сприяє розвитку нових підприємницьких спроможностей людини, більш повній реалізації її здатності до праці, до виконання функції адаптування робочої сили визначеної кількості й якості до сучасних ринкових умов. Можливість реалізації працівником своєї здатності до праці й його особистісна мотивація щодо одержання гідної винагороди за працю (у більшості випадків) обумовлюють відносно високу ефективність механізму формування зайнятості в умовах тіньової економіки. Отже, така зайнятість певним чином у тіньовій сфері дає змогу зберегти трудовий потенціал, сприяє вирішенню проблеми доходів і навіть елементарному виживанню деякої частки населення. Отже, "...з одного боку, тіньова економіка – наслідок та головний економічний базис корупції, з іншого – деякий компенсатор економічних та фінансових шоків, особливо для малого та середнього бізнесу⁴".

Тому кожний уряд ініціював вживання заходів щодо детінізації економіки, покладаючи великі надії на позитивний результат. Але марно, через недосконале знання щодо механізмів існування тіньової економіки. У таких умовах дослідження проблеми тіньової економічної діяльності, її впливу та

³ Інтерв'ю із співзасновником УБОП В.С. Куром. – Ексклюзив "Гордона". – 6 апреля 2017 г. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://gordonua.com/news/politics/soosnovatel-ubopa-kur-v-rade-ochen-mnogo-moih-podoprechnyh-ya-zhe-ne-vinovat-chto-oni-stali-politikami-my-inogda-glyadim-drug-drugu-v-glaza-i-vse-ponimaem-no-ya-sohranyayu-operativnyu-taynu-181563.html>

⁴ Приходько А. После шторма: перспективы украинской экономики в 2017 году [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://finance.liga.net/economics/2016/12/28/opinion/51262.htm>

внеску в економіку України, видів економічної діяльності та її регіонів, а також заходів щодо її зменшення набувають особливої актуальності.

Дослідженню проблем та визначенню обсягів тіньової економіки присвячено багато праць як вітчизняних, так і зарубіжних авторів: В. Бородюка і О. Турчинова⁵, З. Варналія⁶, І. Мазур⁷, В. Поповича⁸, Ф. Шнайдера⁹, Ю. Ерке¹⁰ та ін. Відповідно до міжнародних рекомендацій (рішення Міжнародної конференції статистиків ринку праці 1993 р. СНР-1993) для адекватного визначення обсягів економіки, яка безпосередньо не спостерігається, застосовується така класифікація: *тіньова економіка, неформальна, протизаконна*, тощо¹¹. Різноманітність визначення поняття і структури тіньової економіки обумовлює появу різних підходів для обчислення її обсягу. Отже, виконуючи розрахунки обсягів тіньової економіки, її дослідники не завжди розуміють, що вони обраховують лише окремих сегмент тіньової економіки, – одне з багатьох її чисельних джерел.

В Україні на офіційному рівні розрахунками обсягів тіньової економіки займається Мінекономрозвитку¹² та Держстат України¹³. Використовувані для оцінення масштабів тіньової економіки методи можна умовно розділити на такі групи: евристичні, непрямі, структурні, спеціальні¹⁰. Відповідно до цієї класифікації згаданими установами використовуються наступні методи: “Витрати населення - роздрібний товарообіг”, фінансовий, монетарний,

⁵ Бородюк В., Турчинов О., Приходько Т. Оцінка масштабів тіньової економіки та її вплив на динаміку макроекономічних показників // Економіка України. – 1996. – № 11. – С.19–23.

⁶ Варналій З.С., Гончарук А.Я., Жаліло Я.А. та ін. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації ; [за ред. З.С. Варналія]. – К. : НІСД, 2006. – 424 с.

⁷ Мазур І.І. Детінізація економіки України: теорія та практика : моногр. – К. : ВПЦ «Київський університет». – 2006 – 239 с.

⁸ Попович В.М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки : моногр. – Ірпінь : Академія державної податкової служби України, 2001. – 546 с.

⁹ Schneider F. The Shadow Economy and Work in the Shadow: What Do We (Not) Know? –/ Institute for the Study of Labour. – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ftp.iza.org/dp6423.pdf>.

¹⁰ Ерке Ю., Бетлій О., Кірхнер Р., Джуччі Р. Пропозиції щодо детінізації економіки України. – Берлін – Київ : ІЕДПК, Німецька консультативна група, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_group/2011/PP_04_2011_ukr.pdf.

¹¹ Базилюк А.В., Коваленко С.О. Тіньова економіка в Україні. – К. : НДЕІ Мінекономіки України, 1998. – 206 с.

¹² Методологічні положення обчислення обсягів економіки, яка безпосередньо не спостерігається / Держстат України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uazakon.com/documents/date_er/pg_gtwxsw.htm

¹³ Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки : наказ Міністерства економіки України від 18.02.2009 р. № 123 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.me.gov.ua/Files/GetFile?fileId=796bf8b9-f834.

електричний метод, метод збитковості та метод статистичного спостереження. Відмінною рисою розглянутих методів оцінки масштабу тіньової економіки є те, що вони приблизно визначають відносні зміни тіньової економіки і досить приблизно – її абсолютні розміри. Прийняті припущення обумовлюють значну похибку. Оцінки тіньової економіки, засновані на регресійних залежностях, у яких деякі коефіцієнти не витримують перевірки на 5 %-й рівень статистичної значимості, також практично неприйнятні. Спроби зміни в монетарних методах базового періоду, де припускається відсутність тіньової економіки, призводять до істотних змін результатів оцінок, що підриває довіру до таких методів. Опитування населення й експертні оцінки повні суб'єктивізму і не в змозі відобразити реальну дійсність¹⁴.

Отже, тіньова економіка використовує такі витончені методи відходу від оподаткування, що вимірити її вибірковими обстеженнями, опитуваннями чи з використанням бланків статистичної звітності просто неможливо. У кращому разі, тільки її частину.

За розрахунками Мінекономрозвитку у першому півріччі 2016 р. рівень тіньового ВВП складав від 27 до 53 % офіційного ВВП. Інтегральний показник рівня тінізації економіки складає 38 %. Держстат України фіксує рівень тіньової економіки в середньому на рівні 17 %. Є також оцінки тіньової економіки Національного інституту стратегічних досліджень за різними методами, у тому числі за власними, де рівень тінізації економіки України становить 30-40 % офіційного ВВП¹⁵.

Не викликає сумнівів, що тіньова економіка має як негативні, так і позитивні риси. Не можна також не погодитись з тим, що тіньова та офіційна економіки не існують як дві паралельні реальності, тобто офіційний ВВП включає деяку частину ВВП, яка створена тіньовою економічною діяльністю. У зв'язку з цим заслуговує на увагу публікація співробітника Інституту економіки

¹⁴ Харазішвілі Ю.М. Теоретичні основи системного моделювання соціально-економічного розвитку України : моногр. – К. : ТОВ “Поліграф-Консалтинг”, 2007. – 324 с.

¹⁵ Тищук Т.А. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання / Т.А. Тищук, Ю.М. Харазішвілі, О.В. Іванов та ін. Анал. доповідь. За заг. редакцією Я.А.Жаліла. – К.: НІСД, 2011. – 31 с.

та прогнозування щодо внеску тіньової економіки в ВВП України¹⁶, за якою версія інтерпретації показника тіньової економіки “тіньовий ВВП додатково до офіційного” вважається некоректною за цією публікацією (рис. 1, а). Замість цього пропонується інша інтерпретація показників рівня тіньової економіки (рис. 1, б), яка означає, що процеси тіньової і легальної економіки часто перетинаються (заштрихована зона на рис. 1, б).

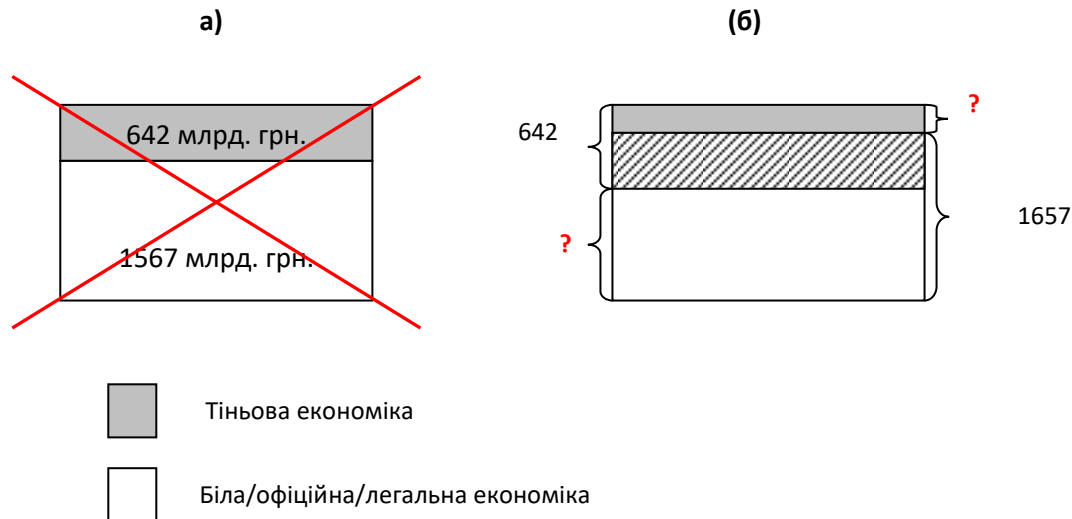

Рис. 1. Інтерпретації показника рівня тіньової економіки в 2014 році.

Також стверджується, що *частка* тіньової доданої вартості ніколи не потрапляє в легальну економіку, і тоді вона не може бути врахована в офіційній статистиці (сіра зона на рис. 1, б), що також не викликає сумнівів. Але на рис.1 залишаються два невисвітлених питання. Отже, головними висновками згаданої публікації є такі:

1. *Детінізація економіки не дозволить знайти в економіці значні додаткові ресурси, а лише сприятиме їх перерозподілу.*
2. *Жодна з існуючих на сьогоднішній день оцінок не дає відповідь на питання про обсяги ВВП, які створюються на додаток до тих, які вже враховані в офіційній статистиці.*

Спробуємо підтвердити або спростувати ці твердження.

¹⁶ Тищук Т.А. Міф и реальність про рівень тіньової економіки в Україні / Т.А. Тищук // 8 грудня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukr.segodnya.ua/economics/enews/mif-i-realnost-ob-urovne-tenevoy-ekonomiki-v-ukraine-673584.html>

Отже, визначення обсягів тіньової економіки, це половина справи. Інша половина справи полягає у питанні – визначені обсяги тіньового ВВП є внутрішньою складовою, чи окремою (додатковою) складовою ВВП? Яким чином тіньовій ВВП розподіляється між внутрішньою та зовнішньою частинами офіційного ВВП? Також важливими є питання: якою повинна бути середня та мінімальна заробітна плата? Мінімальна заробітна плата – частина великої проблеми – тіньової економіки і її неможливо розглядати у відриві від детінізації економіки. Ці питання дуже тісно взаємопов'язані.

Тому метою записки є спроба визначення та модельної оцінки обсягів та впливу тіньової економіки на офіційний ВВП (ВРП, ВДВ) щодо її внутрішнього та зовнішнього внеску, науковому обґрунтуванню середньої та мінімальної заробітної плати, умов детінізації економіки України.

2. Теоретичні засади дослідження

Побуває думка, що найбільш точні результати, що дозволяють повною мірою оцінити обсяг тіньової діяльності в країні в цілому, можна одержати лише на основі макророзрахунків, тому обсяг тіньової діяльності можна визначити лише через систему макроекономічних показників, зв'язок між якими теоретично обґрунтований в системі національних рахунків (СНР). Саме таким є пропонуванний метод оцінення обсягів тіньової економіки (*“метод соціальної справедливості”*), якій на відміну від запозичених з закордону та адаптованих до українських реалій, розроблений в Україні та відображає частину функціональних можливостей моделі макроекономічної рівноваги “Альфа¹⁷” через взаємодією функцій сукупного попиту та сукупної пропозиції. За універсальністю і функціональним можливостям метод соціальної

¹⁷ Харазішвілі Ю.М. Тіньова зайнятість та тіньова оплата праці в Україні : оцінки та прогнози / Ю. М. Харазішвілі // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право) : наук. журн. – К. : НАУ, 2011. – № 4. – Т. 1. – С. 171–182.

справедливості перевищує всі існуючі методи разом взяті та дозволяє оцінити: *тіньовий ВВП, тіньову заробітну плату, тіньову зайнятість, тіньове завантаження капіталу, тіньове проміжне споживання, тіньові доходи зведеного бюджету (втрати), тіньове енергоспоживання, тіньовий чистий експорт.*

Ідея пропонуємого методу оцінки тіньового ВВП базується на гіпотезі, що в економіці існує деяке оптимальне співвідношення між коефіцієнтами еластичності макрофакторів виробничої функції - працею і капіталом, які визначають розподіл доходів, і підпорядковується закономірності ряду чисел Фібоначчі (0,382 - при затратах праці; 0,618 - при затратах капіталу). Відхилення від цього співвідношення визначає обсяги тіньової економіки. Розподіл доходів між різними суб'єктами економіки не тільки загальновизнана моральна категорія справедливості, але і найважливіший інструмент зростання виробництва. Отже, відношення існуючого коефіцієнта еластичності при затратах праці¹⁸ у виробничій функції Кобба–Дугласа (1) до його теоретичного оптимального значення (0,382) буде визначати “*коефіцієнт соціальної справедливості*”, що і зумовило назву методу.

$$Q_t^S = \sigma_t e^{\gamma} [N_{ef,t} (P_t) \frac{W_t}{P_t} k_{sn}]^{\alpha} [\mathcal{G}_t(I_t) K_t (K_{t-1}, I_{t-1}, A_{t-1}, P_{t-1})]^{1-\alpha}; \quad (1)$$

де σ – коефіцієнт технології виробництва (частка ВВП у випуску); e^{γ} – науково-технологічний прогрес НТП¹⁹); γ – темп НТП; L – затрати праці

¹⁸ Затрати праці дорівнюють добутку ефективній чисельності платників податків на реальну заробітну плату та коефіцієнт соціальних навантажень. Ефективна чисельність платників податків обчислюється як сума оптимального попиту на працю найманих працівників, визначеного з умови рівності вартості граничного продукту праці номінальні ставці заробітної плати, та іншої категорії зайнятих, приведених до еквіваленту найманих працівників по заробітній платі та всіма податками. У більшості відомих публікацій під параметром L розуміють працю, тобто чисельність зайнятих. Але в такому разі не збігається розмірність у лівій та правій частинах функції Кобба-Дугласа, що неприпустимо.

¹⁹ Одним із головних чинників якісних змін економічної системи є науково-технологічний прогрес (НТП), визнаний в усьому світі як найважливіший чинник економічного розвитку. Неокласична теорія інновацій одержала свій розвиток у теорії інновацій Я. Тінбергена, який обґрунтував механізм дії екзогенного, тобто такого, що привноситься в систему ззовні, чинника – НТП – тобто техніко-технологічних і організаційно-управлінських інновацій на основі статистичного застосування виробничої функції Коба – Дугласа (e^{γ}), де γ – темп НТП. Темп НТП – визначається за методом “*залишку Солоу*” та дорівнює різниці між величиною зростання обсягу випуску (або ВВП) і величиною, зростання якого пояснюється зростанням капіталу і праці (а також технології виробництва - частки ВВП у випуску), та служить мірою незнання причин економічного зростання. У виробничій функції темп НТП (γ) присутній як показник ступеня члена, що визначає внесок НТП в обсяги випуску або ВВП (e^{γ}), іншими словами – сукупну факторну продуктивність, яка збільшує або зменшує віддачу від інших макрофакторів. Якщо темп НТП від’ємний – сукупна факторна продуктивність

($L = N_{ef}(W/P)k_{sn}$); N_{ef} – ефективна чисельність платників податків (наймані працівники плюс інша категорія зайнятих, приведена до еквіваленту найманих працівників); W – середньорічна номінальна заробітна плата найманих працівників; k_{sn} – коефіцієнт соціальних навантажень; ϑ – коефіцієнт завантаження капіталу; I – інвестиції; A – споживання основного капіталу; K – вартість капіталу; a – коефіцієнт еластичності; t – період часу.

Не викликає сумнівів, що отримання доходів є кінцевою метою кожного учасника економічного процесу, потужним стимулом його активної діяльності. Більш того, отримання високих доходів стимулює внутрішній споживчий та інвестиційний попит, зменшує дефіцит пенсійного фонду (ПФУ) та через відповідні мультиплікатори сприяє зростанню доходів держави, що дає змогу виконувати соціальні функції. Принцип справедливості запропонованого методу полягає у мінімізації рівня тінізації економіки через зменшення неоподатковуваних обсягів ВВП, які на мікрорівні суб'єктами господарювання штучно переводяться у проміжне споживання. З системи національних рахунків відомо, що ВВП на стадії виробництва визначають як різницю між випуском у ринкових цінах і проміжним споживанням у цінах покупців або як суму валових доданих вартостей видів економічної діяльності та податків на продукти за виключенням субсидій на продукти. Отже, при одному і тому значенні випуску, якій отримано за існуючими ресурсами, штучне збільшення проміжного споживання призводить до відповідного зменшення ВВП.

Серед існуючих принципів справедливого розподілу доходів²⁰: *егалітарний, роулсіанський, утилітарний, привілейований, ринковий, факторний*, кожен з яких характеризує відповідний бік розподілу доходів, пропонується “метод соціальної справедливості” можна більшою мірою віднести до факторного (маржиналістського) або ринкового, де дохід власника фактора визначається граничним продуктом від цього фактора. В реальній дійсності усі названі вище принципи розподілу доходів нерідко поєднуються.

менше одиниці, якщо позитивний – більше одиниці. Як індикатор можна використовувати або першопричину – темп НТП, або її результат – сукупну факторну продуктивність. При цьому змінюються порогові значення.

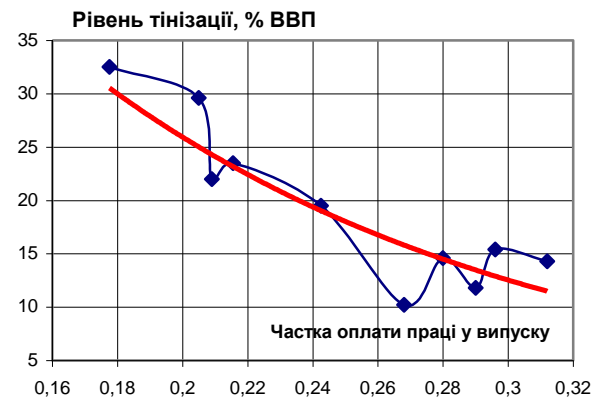
²⁰ Мамалуй О.О., Гриценко О.А., Дарнопих Г.Ю. та ін. Основи економічної теорії; [за ред. О.О. Мамалуй]. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.

Поряд з цим пропонований метод може мати й самостійну цінність, оскільки застосовує *транспарентно-продуктовий* принцип справедливості рівня оплати праці у випуску через висвітлення та мінімізацію тіньових частин ВВП. Врахування тіньової частини доходу при визначенні граничної продуктивності фактора дає приблизно однаковий з *транспорентно-продуктовим* принципом справедливості розподіл доходу між працею та капіталом. Тому авторам такий принцип розподілу доходів вважається справедливим як для найманих працівників, так і для землевласників, власників капіталу та людей, схильних до підприємництва, оскільки він забезпечує розподіл доходу пропорційно до внеску кожного з факторів з урахуванням тіньової економіки.

Розрахунки відомого дослідника тіньової економіки в Європі Ф. Шнайдера²¹ за період 2003-2010 г. і дані Євростату по частині оплати праці у випуску для 11 країн ЄС підтверджують гіпотезу про існування зворотної залежності між часткою оплати праці у випуску (a) і рівнем тінізації економіки (рис. 2).

Країна	Рівень тінізації, % ВВП (за Шнайдером)	Частка оплати праці у випуску
Болгарія	32,5	0,17 – 0,185
Данія	14,3	0,30 – 0,324
Німеччина	14,6	0,26 – 0,300
Естонія	29,6	0,20 – 0,210
Іспанія	19,5	0,24 – 0,245
Франція	11,8	0,285 – 0,295
Італія	22,0	0,200 – 0,218
Угорщина	23,5	0,205 – 0,226
Нідерланди	10,2	0,258 – 0,278
Португалія	19,5	0,270 – 0,290
Швеція	15,4	0,282 – 0,310

a

b

Рис. 2. Взаємозалежність рівня тінізації та частки оплати праці у випуску в країнах ЄС.

Розрахунки частки оплати праці у випуску по Україні та видам економічної діяльності засвідчують значне відставання цього індикатора від рівня економічно розвинених країн ЄС (рис. 3), що обумовлює значний рівень

²¹ Schneider F. Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2013: A Further Decline. – 2013. – Jan. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2013/ShadEcEurope31_Jan2013.pdf

тінізації. Така ситуація засвідчує значне відставання зростання заробітної плати від зростання випуску.

Іноді лунають думки, що віднесення частки оплати праці до випуску є не зовсім коректним, а її повинно відносити до ВВП. Прийmemo це твердження за аксіому та спробуємо довести її або спростувати через доказ від протилежного. Розрахунки Держстату України засвідчують, що частки оплати праці найманих працівників²² у ВВП в 2010-2014 рр. була у діапазоні 46,3-50,2 %, що відповідає найкращим показникам п'ятірці країн-лідерів ЄС за цей же період.

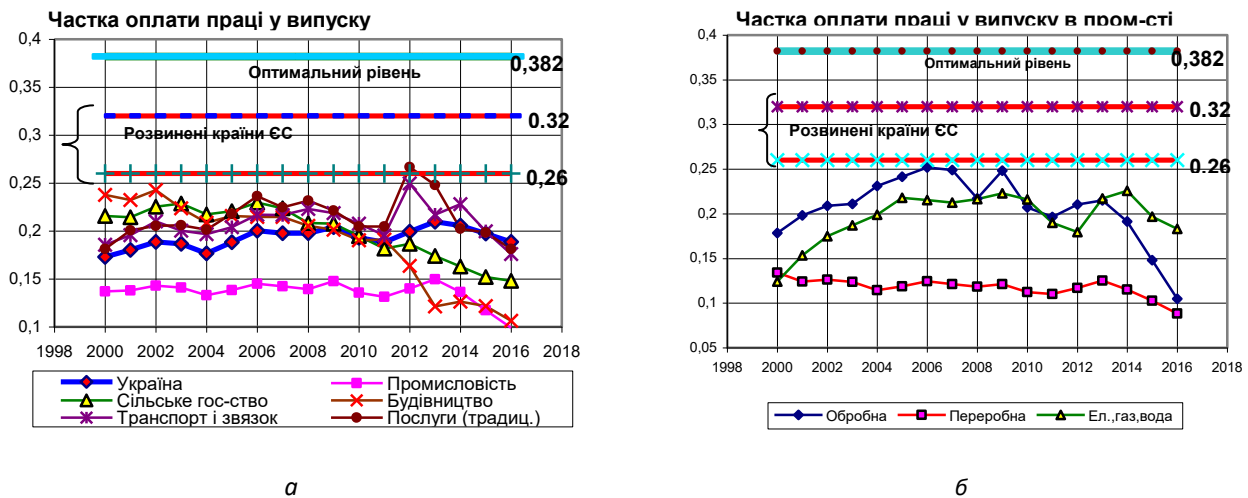

Рис. 3. Динаміка частки оплати праці у випуску в Україні та основних ВЕД.

Через те, що проміжне споживання штучно завищується, а ВВП занижується, складається враження, що заробітна плата в Україні є достойною винагородою за працю та забезпечує гідне життя працюючого населення. Отже, такий висновок є абсурдним та суперечить реальній дійсності в Україні, де заробітна плата є найнижчою у світі, тому прийняте припущення щодо віднесення частки оплати праці до ВВП є помилковим.

Враховуючи відому макроекономічну тотожність: *випуск (V) дорівнює сумі проміжного споживання (ПС) та ВВП*, з'ясуємо зміни у складових випуску при існуючому (0,2057), теоретичному (0,382) та реалістичному (0,29 – середне значення для країн ЄС) значеннях частки оплати праці (ОП) у випуску у 2014

²² Звичайно, частка оплати праці у випуску для ефективної чисельності платників податків буде ще більшою.

р., які відповідають значенням середньої номінальної заробітної плати (W) (табл. 1).

Таблиця 1

Макропоказники тіньової та офіційної економіки України у 2014 р.*

Показ- ники <i>a</i>	V <i>млрд. грн.</i>	$ПС$ <i>млрд. грн.</i>	$ВВП$ <i>млрд. грн.</i>	$Q_{\text{тінь}}^{\text{заг}}$ <i>млрд. грн.</i>	$ОП_{\text{тінь}}$ <i>млрд. грн.</i>	$Q_{\text{тінь}}^{\text{факт}}$ <i>млрд. грн.</i>	$Q_{\text{тінь}}^{\text{факт}}$ <i>% ВВП</i>	$W_{\text{оф}}$ <i>грн.</i>
0,2057	3517,8	1930,9	1586,9	620,2	131,6	488,6	30,8	3480
0,3820	3517,8	1310,7	2207,1	0	0	0	0	6050
0,2900	3517,8	1600,5	1917,3	322,6	32,8	289,8	15,1	5150

* Модельні розрахунки Ю.М. Харазішвілі²³

Отже, за існуючої заробітної плати в Україні у 2014 р. 3480 грн. та частки оплати праці ефективній чисельності платників податків²⁴ у випуску 0,2057 маємо оцінку обсягу тіньового ВВП 620,2 млрд. грн., що відносно офіційного ВВП складає 39,1 %. В той же час оцінка тіньової зайнятості становить 3,6778 млн. ос, а оцінка тіньової заробітної плати – 2982,4 грн., тобто тіньова оплата праці дорівнює їх добутку – 131,6 млрд. грн. Крім того, тіньова оплата праці, яка використовується домогосподарствами на споживання, через мультиплікатор споживання²⁵ 2,58 створює відповідну частину офіційного ВВП у розмірі $131,6 \cdot 2,58 = 339,6$ млрд. грн., яка складає 21,4 %.

Власники великих підприємств через відомі причини більшу частину тіньових коштів ($620,2 - 131,6 = 488,6$ млрд. грн., що складає 30,8 % ВВП), які мали б бути витрачені на оплату праці, переводять у проміжне споживання через його штучне завищення, що призводить до перерозподілу складових випуску: проміжне споживання штучно збільшується, а ВВП – занижується. Тобто, за нашими розрахунками, загалом оцінка тіньових схем в економіці України у 2014 р. складає $(30,8 + 21,4) = 52,2$ % офіційного ВВП.

²³ Харазішвілі Ю.М. Світло і тінь економіки України: резерви зростання та модернізації /Ю.М. Харазішвілі. – Економіка України. – 2017. – № 4(665). – С. 22-45.

²⁴ Ефективна чисельність платників податків обчислюється як сума оптимального попиту на працю найманих працівників, визначеного з умови рівності вартості граничного продукту праці номінальні ставці заробітної плати, та іншої категорії зайнятих, приведених до еквіваленту найманих працівників по заробітній платі та всіма податками.

²⁵ Харазішвілі Ю.М. Щодо вибору точок впливу політики стимулювання економічного зростання : аналіт. записка. – К. : НІСД, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/574/>

Це означає, що великі підприємства (переважно промислові та будівельні), використовуючи фіктивні статті витрат і завищуючи реальні витрати, а також використовуючи інші механізми, домагаються підвищення тарифів, що призводить до збільшення собівартості продукції. І тут виникає негативний кумулятивний ефект – дуті тарифи підвищують собівартість всіх інших виробників в економіці, реально збільшуючи їх статті витрат, при цьому, висмоктуючи кошти, які могли б піти на підвищення зарплат, соціальне забезпечення і інвестиції в економіку, які так необхідні Україні.

З урахуванням викладеного, пропонуються наступна інтерпретація показника рівня тіньової економіки в 2014 році за “Методом соціальної справедливості”²⁶ (рис. 4).

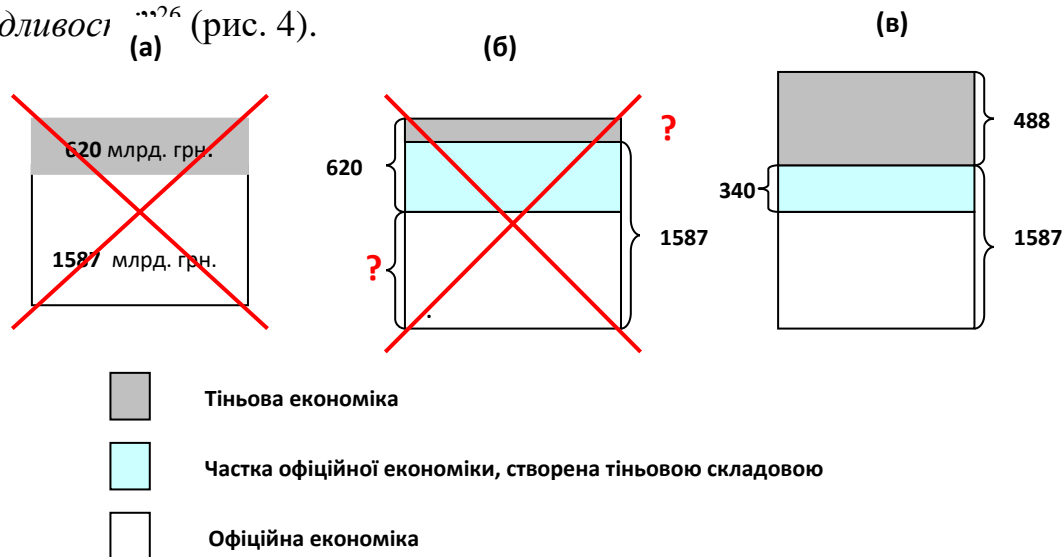

Рис. 4. Інтерпретації показника рівня тіньової економіки України в 2014 році.

3. Оцінка неформальної складової в структурі економіки України, обґрунтування середньої та мінімальної заробітної плати

Використовуючи викладену інтерпретацію рівня тіньової економіки, оцінимо неформальну складову (зовнішню та внутрішню) в структурі економіки України, а саме: рівень та обсяги тінізації, тіньової зайнятості та

²⁶ Харазішвілі Ю.М. Світло і тінь економіки України: резерви зростання та модернізації /Ю.М. Харазішвілі. – Економіка України. – 2017. – № 4(665). – С. 22-45.

тіньової заробітної плати, обґрунтування середньої та мінімальної заробітної плати в цілому по країні, основних ВЕД (промисловості в цілому, добувної, обробної, виробництві електроенергії, газу та води, сільського господарства, будівництва, транспорту і зв'язку, традиційним послугам – торгівля, готелі і ресторани, операції з нерухомим майном, надання комунальних послуг) та регіонах України.

Базовою інформацією для оцінки неформальної складової є частка оплати праці у випуску в цілому по країні, основним ВЕД (рис. 5) та регіонах України (табл. 2).

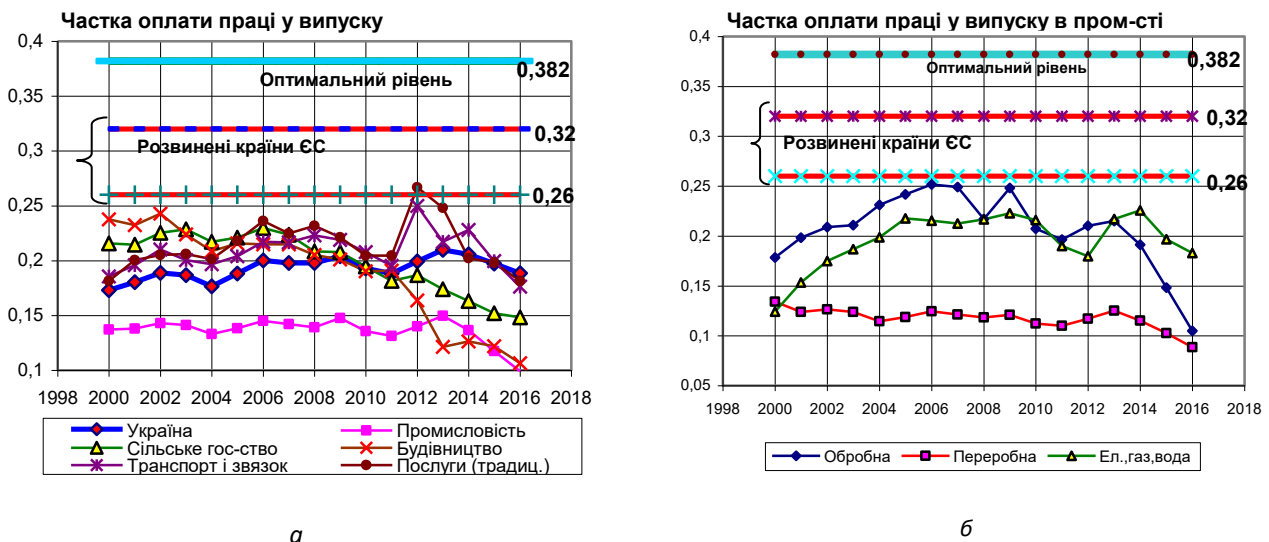

Рис. 5. Динаміка частки оплати праці у випуску в Україні та ВЕД.

Як слідує з розрахунків, частка оплати праці у випуску в Україні, основних ВЕД та регіонах значно відстає від рівня економічно розвинених країн, а за останні три роки має від'ємну динаміку як в цілому по Україні, за видами економічної діяльності, так і за регіонами України. Найнижчі значення частки оплати праці у випуску спостерігаються в промислових регіонах (Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Полтавської, Черкаської) та у м. Києві.

Таблиця 2

Частка оплати праці у випуску в регіонах України*

Область	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1. Вінницька	0,2528	0,2396	0,2349	0,2274	0,1988	0,1884
2. Волинська	0,2405	0,2366	0,2377	0,2464	0,2263	0,2152
3. Дніпро-ська	0,1682	0,1576	0,1657	0,1685	0,1555	0,1536
4. Донецька	0,1785	0,1736	0,1725	0,1891	0,2044	0,1849
5. Житомирська	0,2686	0,2498	0,2497	0,2514	0,2311	0,2256
6. Закарпатська	0,2427	0,2347	0,2283	0,2410	0,2307	0,2369
7. Запорізька	0,1867	0,1841	0,1847	0,1913	0,1746	0,1635
8. Ів.- франківська	0,2517	0,2129	0,1846	0,1911	0,1815	0,1705
9. Київська	0,2292	0,2121	0,2168	0,2314	0,2094	0,1961
10. Кіровоградська	0,2377	0,2177	0,2198	0,2403	0,2351	0,1899
11. Луганська	0,1977	0,1862	0,2008	0,2168	0,2806	0,2894
12. Львівська	0,2457	0,2260	0,2208	0,2306	0,2153	0,2083
13. Миколаївська	0,2032	0,1965	0,2045	0,2118	0,2040	0,1967
14. Одеська	0,1995	0,2004	0,2102	0,2130	0,2051	0,2098
15. Полтавська	0,1658	0,1587	0,1627	0,1728	0,1325	0,1203
16. Рівненська	0,2552	0,2318	0,2334	0,2569	0,2190	0,2068
17. Сумська	0,2467	0,2186	0,2243	0,2188	0,2095	0,1976
18. Тернопільська	0,2464	0,2147	0,2237	0,2380	0,2156	0,2052
19. Харківська	0,2007	0,1939	0,2022	0,2098	0,1967	0,1865
20. Херсонська	0,2442	0,2301	0,2417	0,2352	0,2194	0,2015
21. Хмельницька	0,2487	0,2246	0,2253	0,2306	0,2057	0,1935
22. Черкаська	0,1921	0,1839	0,1882	0,1910	0,1729	0,1555
23. Чернівецька	0,2898	0,2585	0,2660	0,2730	0,2609	0,2509
24. Чернігівська	0,2476	0,2248	0,2280	0,2384	0,2145	0,2058
25. м. Київ	0,1793	0,1730	0,1689	0,1688	0,1578	0,1562

* Розрахунки авторів

Це означає, що зростання заробітної плати суттєво відстає від зростання випуску та обумовлює значний рівень тіньової економіки України. Враховуючи зовнішню та внутрішню частини тіньового ВВП, їх динаміку, загальний рівень тінізації України має такі значення (табл. 3).

Таблиця 3

Оцінка загального рівня тінізації економіки України*

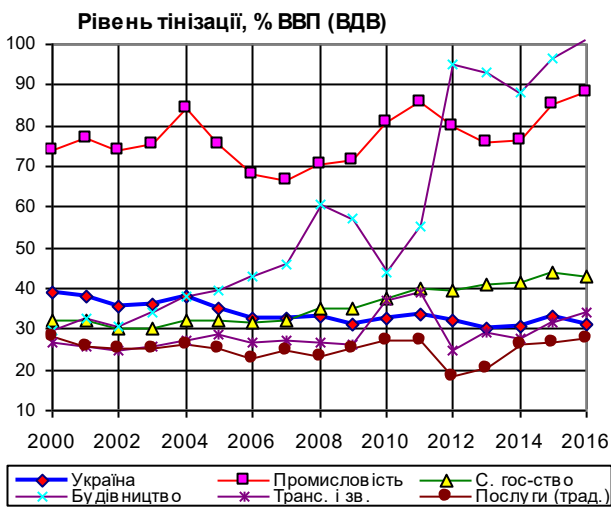
% офіц. ВВП

Рік	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Загальний рівень тінізації	61,2	63,8	57,3	51,6	52,2	54,8	61,8
Внутрішній. рівень тінізації	28,5	30,3	25,1	21,7	21,4	22,6	28,6
Зовнішній рівень тінізації	32,7	33,5	32,2	29,9	30,8	32,2	33,2

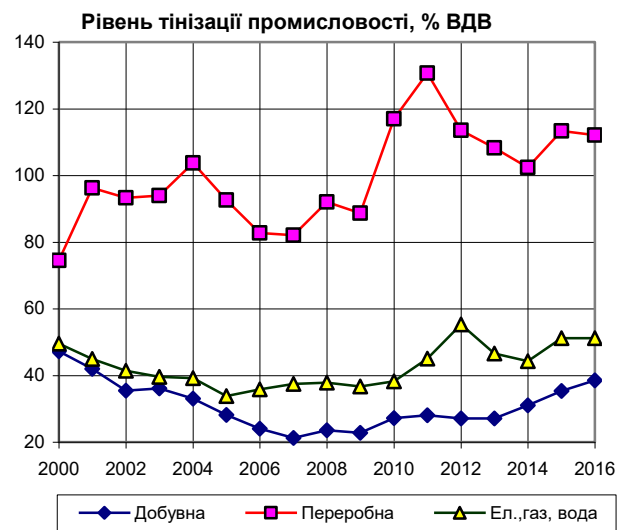
* Розрахунки авторів

Аналогічні дані щодо неврахованої частини тіньового ВВП та ВДВ основних ВЕД щодо рівнів (а, б) та обсягів представлені на рис. 6.

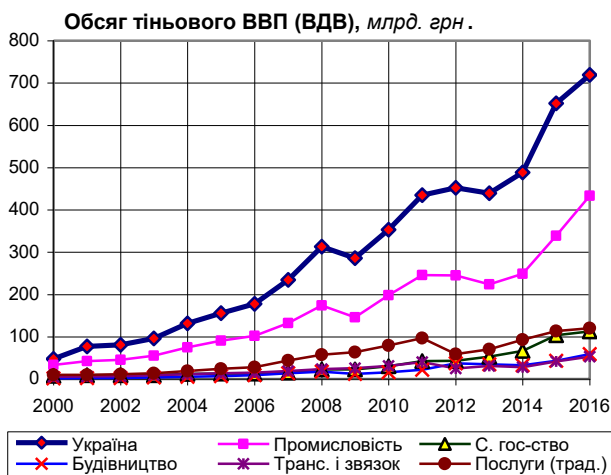
Отже, за результатами розрахунків, рейтинг рівня тінізації економіки у 2016 р. розподіляється наступним чином: будівництво – 100,8 %; промисловість – 88,4 %; сільське господарство – 40,1 %; транспорт і зв'язок – 33,9 %; послуги (традиційні) – 27,9 %. Але за обсягами тіньової ВДВ за ВЕД (рис. 5, в, г) маємо іншу картину на кінець 2016 р.: промисловість – 432,9 млрд. грн.; послуги – 120,1 млрд. грн.; сільське господарство – 112,7 млрд. грн.; будівництво – 59,1 млрд. грн.; транспорт та зв'язок – 52,6 млрд. грн.

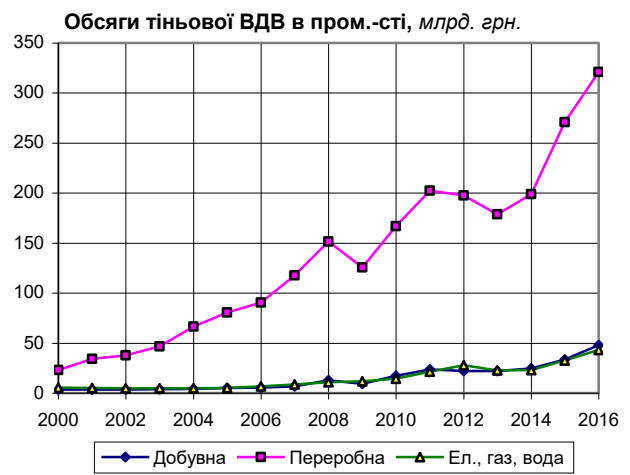
а

б

в

г

Рис. 6. Динаміка рівня (а, б) та обсягів (в, г) тінізації економіки України та ВЕД.

Проведені розрахунки дозволяють стверджувати, що “лідерами” тіньової економіки за обсягами є промисловість, сфера послуг та сільське господарство.

Аналогічний висновок зроблений Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій²⁷: “Незвичайним є те, що Держкомстат приписує більше ніж три четверті створеної в тіньовій економіці доданої вартості домогосподарствам і лише одну частину – нефінансовим корпораціям. Український стереотип говорить про протилежне: специфіка тіньової економіки в Україні в тому, що вона зосереджена на великих підприємствах, включаючи великі державні підприємства”.

Виконуючі аналогічні розрахунки по регіонах України, отримуємо дані щодо рівня тінізації та обсягів ВРП, які не обраховуються Держстатом України, тіньову заробітну плату, тіньову зайнятість та, відповідно, загальний рівень тінізації економіки регіонів з врахуванням внутрішньої тіньової складової ВРП (добуток мультиплікатора споживання на тіньову оплату праці²⁸) (табл. 5).

Таблиця 5

Тіньові показники регіонів України за 2015* р.

Область	Рівень тінізації (зовн.), % офіц. ВРП	Тіньовий ВРП (зовн.), млрд. грн.	Тіньова ЗП, грн.	Тіньова зайнятість, млн. ос.	Заг. рівень тінізації, % офіц. ВРП
1. Вінницька	37,84	21,37	3491,0	0,111	59,08
2. Волинська	31,38	9,580	2551,3	0,057	46,12
3. Дніпро-ська	44,03	92,43	6495,2	0,315	74,05
4. Донецька	39,80	35,32	5313,8	0,124	62,78
5. Житомирська	29,78	10,60	2267,2	0,065	42,59
6. Закарпатська	26,81	7,210	2070,7	0,044	37,29
7. Запорізька	44,75	37,94	5611,6	0,142	73,85
8. Ів.- франківська	37,83	18,22	4225,0	0,087	61,45
9. Київська	35,81	37,16	3938,9	0,163	54,96
10. Кіровоградська	35,51	14,52	3320,1	0,079	55,37
11. Луганська	20,80	5,670	1096,8	0,037	25,41
12. Львівська	29,93	27,75	3040,9	0,145	44,65
13. Миколаївська	33,99	14,86	3753,9	0,068	52,06
14. Одеська	30,63	26,45	3193,8	0,130	45,51
15. Полтавська	45,58	41,04	8229,3	0,127	81,52
16. Рівненська	31,59	11,54	3027,1	0,061	47,24
17. Сумська	33,98	13,33	3218,5	0,071	52,01
18. Тернопільська	32,87	8,810	2580,6	0,056	49,56

²⁷ Мельота І. Новий погляд на тіньову економіку України: чи її вже оцінено? / І Мельота, П. Грегорі. // ІЕДПК, Наукові матеріали № 11, липень 2001. – 18 с.

²⁸ При розрахунку внутрішнього рівня тінізації регіонів використано мультиплікатор споживання (2,58) для економіки України в цілому, але можливо для регіонів та інших видів економічної діяльності він буде дещо відрізнятися.

19. Харківська	35,57	42,73	3873,9	0,203	55,84
20. Херсонська	33,43	10,39	2797,6	0,062	50,71
21. Хмельницька	36,18	14,53	3281,6	0,078	55,91
22. Черкаська	46,05	22,93	4891,4	0,102	77,07
23. Чернівецька	23,61	4,410	1591,8	0,031	31,78
24. Чернігівська	32,78	11,51	2820,2	0,066	49,19
25. м. Київ	37,29	168,2	9728,5	0,377	62,46

* Розрахунки авторів

Отже, за результатами розрахунків найвищий рівень тінізації економіки (що не враховується Держстатом України) спостерігається у промислових регіонах та у м. Києві. Саме в цих регіонах найнижчий рівень оплати праці у випуску (0,12-0,15) та найвищі обсяги тіньового ВРП. Наприклад, Дніпропетровська, Запорізька, Полтавська, Харківська області та м. Київ мають обсяги тіньового ВРП, які перевищують аналогічні обсяги всіх інших областей України разом взятих. Саме в цих регіонах найвищі тіньові заробітні плати і тіньова зайнятість та одночасно занижені офіційні заробітні плати.

Використовуючи розроблені підходи щодо оцінення тіньової заробітної плати та тіньової зайнятості²⁹, отримаємо відповідні дані щодо України та основних ВЕД (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка тіньової заробітної плати та тіньової зайнятості в Україні*

Рік \ Країна, ВЕД	Україна	Промисловість	Сільське господарство	Будівництво	Транспорт та зв'язок	Послуги (традиц.)
<i>Тіньова заробітна плата, грн.</i>						
2010	2195,4	4685,5	1411,4	1778,0	2219,6	1592,2
2011	2711,6	5950,8	2042,8	3062,3	2925,9	1928,8
2012	2772,1	6038,9	2190,1	5460,6	1801,1	1024,6
2013	2681,8	5860,1	2804,6	5524,8	2720,1	1578,7
2014	2982,4	7172,6	3430,5	6109,7	2547,2	2930,3
2015	3923,4	10788,9	5004,4	9198,9	4247,1	4028,5
2016	5213,7	16646,0	6570,4	15888,6	6732,2	6005,9
<i>Тіньова зайнятість, млн. ос.</i>						
2010	4,5246	1,011	0,372	0,155	0,218	0,814
2011	4,6920	1,006	0,394	0,148	0,235	0,817
2012	4,1101	0,952	0,363	0,169	0,152	0,541
2013	3,8161	0,860	0,375	0,153	0,166	0,507
2014	3,6778	0,827	0,409	0,133	0,148	0,528
2015	3,5582	0,805	0,462	0,123	0,164	0,480

²⁹ Харазішвілі Ю. М. Тіньова зайнятість та тіньова оплата праці в Україні : оцінки та прогнози / Ю. М. Харазішвілі // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право) : наук. журн. – К. : НАУ, 2011. – № 4. – Т. 1. – С. 171–182.

2016	3,7492	0,848	0,465	0,124	0,180	0,526
------	--------	-------	-------	-------	-------	-------

* *Модельні розрахунки авторів*

З розрахунків слідує, що найвища тіньова заробітна плата спостерігається в промисловості та будівництві, а найвища тіньова зайнятість у промисловості, послугах та сільському господарстві. Ці дані цілком корелюються з неврахованою частиною тіньової ВДВ відповідних видів економічної діяльності (див. рис. 6).

В цілому по Україні у 2016 р. рівень тіньової зайнятості склав 24 %, у промисловості – 40,5 %; сільському господарстві – 30,0 %; будівництві – 43,5 %; транспорту і зв'язку – 24,8 %; послугах (традиційних) – 24,2 %. Як в цілому по Україні, так і за всіма видами економічної діяльності за останні 7 років спостерігається висхідна динаміка рівня тіньової зайнятості, що свідчить про невдалу політику щодо оплати праці зі всіма негативними наслідками, як то: зменшення надходжень до всіх державних фондів та збільшення дефіциту ПФУ та бюджетів всіх рівнів (рис. 7).

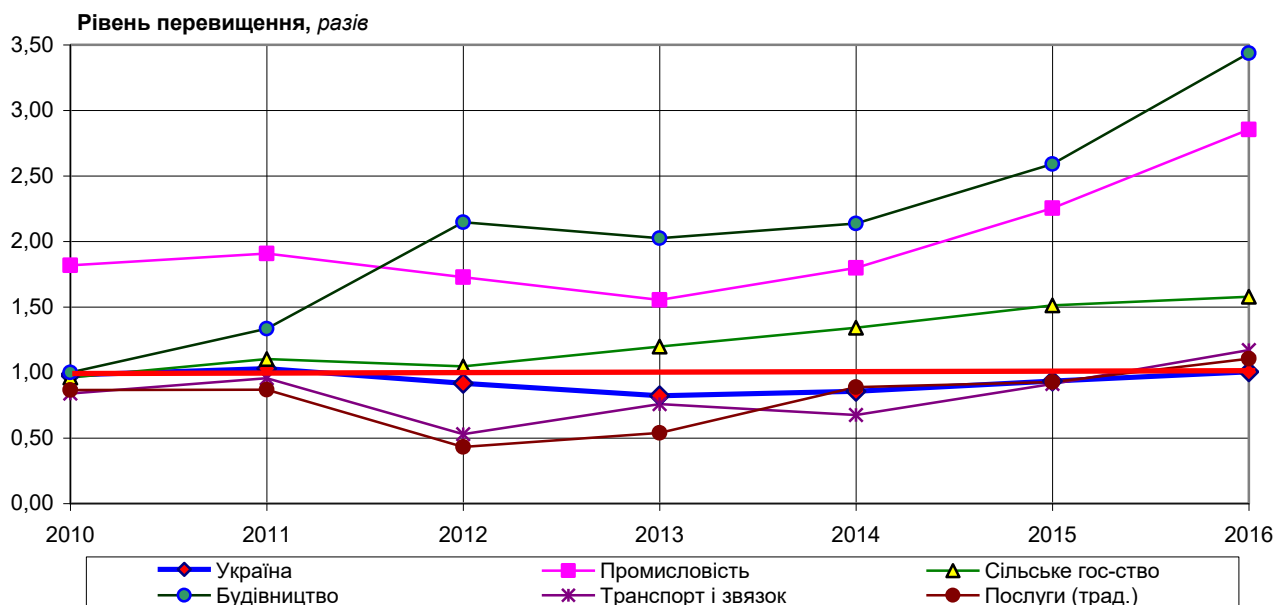

Рис. 7. Співвідношення тіньової та офіційної заробітних плат в Україні та за ВЕД.

Найбільше перевищення тіньової заробітної плати над офіційною спостерігається у будівництві, промисловості та сільському господарстві. Якщо до 2015 р. по Україні в цілому, транспорту та зв'язку і послугах тіньова оплата

праці була нижчою за офіційною, то у 2016 р. спостерігається протилежна картина: тіньова заробітна плата перевищує офіційну.

Використовуючи середнє значення частки оплати у випуску в ЄС ($a = 0,29$), отримаємо значення середньої та мінімальної³⁰ заробітної плати, яка повинна бути в Україні та за основними ВЕД у 2016 р. (табл. 4).

Таблиця 4

Існуюча та прогнозована заробітна плата в Україні у 2016* р.

Країна, ВЕД	a	ЗП існуюча	Мін ЗП 0,5 від середньої	a (середня в ЄС)	ЗП повинна бути	Мін ЗП 0,5 від середньої	Відставання середньої ЗП разів
Україна	0,1895	5130	2565	0,29	8171	4086	1,59
Промисловість	0,0991	5832	2916	0,29	17072	8536	2,93
Добувна	0,1049	7399	3700	0,29	20486	10243	2,77
Переробна	0,0884	5498	2749	0,29	18051	9026	3,28
Ел., газ, вода	0,1830	6711	3356	0,29	10644	5322	1,59
С. гос-ство	0,1481	4162	2081	0,29	8144	4072	1,96
Будівництво	0,0861	4622	2311	0,29	15556	7778	3,36
Тр. і зв'язок	0,1761	5756	2878	0,29	9484	4742	1,65
Послуги (трад.)	0,1815	5439	2720	0,29	8689	4345	1,59

* Модельні розрахунки авторів

Отже, найбільше заробітна плата відстає від прогнозованої у будівництві, переробної, добувної та промисловості в цілому. Наведені дані можуть слугувати підґрунтям щодо висновків та розроблення відповідних заходів щодо їхнього регулювання. Приклад розрахунків щодо мінімальної заробітної плати за основними ВЕД показує неправомірність застосування принципу “*всіх під один гребінець*”. У такому разі мали та середні підприємства, вірогідно, будуть переплачувати мінімалку, а великі – суттєво недоплачувати, що несправедливо. Отже, для кожного підприємства можна розрахувати по одній формулі частку оплати праці у випуску, середню заробітну плату та, відповідно, мінімальну заробітну плату. Крім того, неможливо здійснювати детінізація не борючись з корупцією. Саме через це попередні спроби детінізації виявилися марними.

Разом з тим, безперервне підвищення тарифів на всі види послуг без відповідного підвищення частки оплати праці у випуску (та, відповідно,

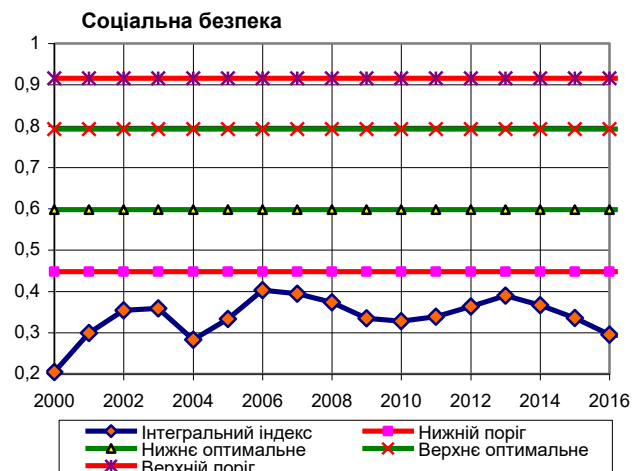
³⁰ За рекомендаціями МОП мінімальна заробітна плата повинна складати 0,5 від середньої, а в ЄС – 0,6.

заробітної плати) призводить до звалювання рівня життя працюючого населення в злидні. Динаміка рівня соціальної безпеки – рівня життя працюючого населення, нагадує траєкторію пікіруючого бомбардувальника і, якщо вчасно не вийти з піке – неминуче буде вибух!!! (рис. 6).

Отже, за всі роки існування незалежної України, рівень соціальної безпеки ніколи не піднімався навіть до рівня нижнього порогового значення, а постійно знаходиться у критичній зоні, яка є останнім рубежем перед руйнуванням економічної системи. Таким чином, офіційна номінальна заробітна плата є значно заниженою, у результаті чого втрачаємо наукові та трудові кадри і молодих фахівців, які не бажають працювати за злидарську заробітну плату та їдуть за кордон у пошуках гідної оцінки своєї кваліфікації. Згідно опитування, проведеного агентством TNS, дві третини українців (65%) хочуть виїхати з країни.

- рівень використання праці (відношення оптимального попиту на працю до її пропозиції) ;
- рівень оплати праці у випуску;
- рівень тіньової заробітної плати до офіційної ;
- рівень тіньової зайнятості до загальної зайнятості;
- рівень видатків на освіту до ВВП, % ;
- рівень видатків на охорону здоров'я до ВВП, % ;
- відношення середньої заробітної плати до прожиткового мінімуму ;
- питома вага заробітної плати у структурі доходів населення, % ;
- рівень пенсійних видатків до ВВП, %;
- рівень дефіциту ПФ до ВВП, % .

а

б

Рис. 6. Індикатори (а) та рівень (б) соціальної безпеки України.

Причому, країну залишають самі працездатні, кваліфіковані фахівці у віці 30-40 років, тобто середній клас – активні, думаючі люди, які просто розчарувалися, і молодь, яка вже не бачить перспектив в країні. Продовження такої тенденції призведе до різкого скорочення працюючого населення, зменшення відрахувань ЄСВ та збільшення дефіциту ПФУ та у перспективі – до руйнування економічної системи України.

Запропонована інтерпретація показника тіньової економіки (див. рис. 4) констатує той факт, що існують дві частини тіньового ВВП (ВДВ, ВРП) – *перша*, яка не враховується Держстатом України та є додатком до офіційного ВВП через штучне збільшення проміжного споживання; *друга* – створена тіньовою оплатою праці через мультиплікатор споживання та є частиною офіційного ВВП.

Досі всі спроби детінізації економіки черговими Урядами були спрямовані на боротьбу з тіньовою оплатою праці та тіньовою зайнятістю, навіть зі зменшенням ставки ЄСВ, але всі спроби виявилися марними. Хоча моделювання такої ситуації та попередження про недостатній фактор зниження ставки ЄСВ для зниження рівня тінізації економіки було зроблено фахівцями НІСД³¹ та Інституту демографії³² ще у 2013 р. Навпаки, було доведено, що однобічне зниження податків призведе до негативного ефекту: зниженню податкових зборів, збільшенню дефіциту ПФУ та погіршенню рівня життя населення. Одночасно було запропоновано, як один з прикладів, механізм детінізації, якій полягав у наступному: зменшення єдиного соціального внеску з 37,66 до 22,46 % за рахунок зменшення розміру внеску до ПФУ з 33,2 до 18,0 %; зростання ПДФО з 15,0 до 19,7 %; збільшення офіційної середньої заробітної плати на підприємствах усіх форм власності для забезпечення частки оплати праці на рівні 0,26.

Унаслідок запровадження зазначених заходів у виграші залишаються всі гравці (працівники, підприємство, держава, «малі» фонди), за винятком ПФУ та конвертаційного центру. При цьому додатковий дохід держави за рахунок детінізації дещо перевищує втрати ПФУ. Отже, частина додаткових доходів держави може бути переспрямована на ліквідацію дефіциту бюджету ПФУ. Зазначений вище ефект досягається виключно за умови, що всі суб'єкти

³¹ Харазішвілі Ю. Детінізація заробітних плат як чинник соціального розвитку та забезпечення економічної безпеки України / Ю. М. Харазішвілі, О. П. Коваль // Стратегічні пріоритети. – 2013. – №4(29). – С. 38-49.

³² Харазішвілі Ю. Можливості легалізації заробітної плати в Україні: перерозподіл соціальної відповідальності / Ю. М. Харазішвілі, О. П. Коваль, І.М. Новак // Демографія та соціальна економіка. – 2013. – № 2(20). – С. 191-200.

економічного процесу дотримуються взятих на себе зобов'язань, а саме: держава змінює рівень ЄСВ та ПДФО, тоді як підприємство збільшує офіційну середню ЗП. У разі невиконання підприємствами останньої умови наслідки для економіки можуть бути нищівними.

Але автори податкових реформ навіть не читають публікації науковців та вважають більш ефективним обкладання пенсій працюючих пенсіонерів податком, якій у світі не існує. На фоні оприлюднених Е-декларацій така ситуація виглядає ганебно! У даному випадку можна погодитися з висновком публікації³³, що "... вкрай агресивна боротьба з тіньовою економікою (тіньовою оплатою праці – Ю. Харазішвілі) в Україні може перетворитися на боротьбу з економічним зростанням”.

Тому треба боротися не з тіньовою частиною офіційного ВВП, яка є рятувальним кругом для бідної частини працюючого населення, а з його зовнішньою неврахованою частиною, що привласнюється роботодавцями великих підприємств через дуті тарифи, тіньові схеми на таможах, експортно-імпортні операції, тіньове завантаження капіталу, тіньове енергоспоживання, корупційні витрати, незаконне виведення капіталу та ін. Отже, розроблений метод оцінення тіньової економічної діяльності (*“метод соціальної справедливості”*) охоплює саме тіньову (*неофіційну*) економіку через штучне завищення проміжного споживання, тіньове завантаження капіталу, тіньове енергоспоживання та ухиленням від сплати податків, а також неформальну (*необліковану*) економіку домогосподарств через врахування у ефективній чисельності платників податків у виробничій функції (3) іншої категорії зайнятих, приведених до еквіваленту найманих працівників по середній заробітний платі та всіма податками.

Таким чином, наближення до правильного перерозподілу доходів між працею та капіталом може привести до зменшення тіньових доходів,

³³ Тищук Т.А. Міф и реальність про рівень тіньової економіки в Україні / Т.А. Тищук // 8 грудня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukr.segodnya.ua/economics/enews/mif-i-realnost-ob-urovne-tenevoy-ekonomiki-v-ukraine-673584.html>

збільшення рівня оплати праці у випуску, внутрішнього споживання, інвестицій та, як наслідок, до збільшення ВВП. Тому, **тіньова економіка може бути дуже важливим резервом для економічного зростання та модернізації**. Звідси виникає питання: яким чином здійснити виправлення перекручених пропорцій розподілу доходів? Цілком очевидно, що якщо це здійснити, то Україні не потрібні ніякі кредити МВФ. Також Україна може зростати двозначними цифрами та стати найкращою країною в ЄС.

Отже, частка оплати праці у випуску повинна бути переглянута за рахунок скорочення надприбутків дуже багатих.

При цьому, низький рівень оплати праці зумовлений існуванням корупції та надмірним загальним податковим навантаженням (у тому числі на заробітну плату), що перевищує реальні можливості економіки, робить Україну менш привабливою для здійснення підприємницької діяльності на фоні інших країн-сусідів та високорозвинених країн світу. “Найгірше, що може зробити влада у такій ситуації, це примушувати бізнес виходити з “тіні”, не борючись із корупцією. Це просто вбиває підприємництво³⁴”. Як свідчить досвід детінізації грузинської економіки, необхідним і достатнім виявилися три одночасних складових успіху:

- 1) знищення корупції у фіскальних органах;
- 2) значне зниження податків;
- 3) їх жорстке адміністрування.

Для України слід додати деолігархізацію, демонополізацію, деофшорізацію, детінізацію, децентралізацію економіки, відновлення рівноваги між злочином та покаранням, відновлення довіри до влади, доступне кредитування реального сектору економіки та фінансова підтримка наукового потенціалу, без якого інноваційний розвиток є неможливим.

Поступове підвищення рівня оплати праці у випуску за рахунок тіньової частини ВВП, яка не обраховується Держстатом України, хоча б до середнього

³⁴ Голубов А. Куда уходят деньги / А. Голубов // Корреспондент. – 2012. – № 46 (534). – 23 ноября.

рівня економічно розвинених країн (0,29) буде збільшувати офіційну заробітну плату та зменшувати тіньову через конкуренцію. Одночасно зі зниженням податків та збільшенням заробітної плати необхідно втілювати перерозподіл соціальної відповідальності, що може дати збільшення прибутку для всіх економічних суб'єктів – найманих працівників, роботодавців, держави, ПФУ.

Висновки:

1. В Україні існує метод оцінки тіньової економічної діяльності (“метод соціальної справедливості”), якій застосовує *транспарентно-продуктовий* принцип справедливості рівня оплати праці у випуску через висвітлення та мінімізацію тіньових частин ВВП. Метод базується на моделі макроекономічної рівноваги “Альфа”, характеризується універсальністю, можливістю застосування на рівні країни, видів діяльності та регіонів, дозволяє виокремити внутрішню та зовнішню тіньові частини ВВП. Внутрішня тіньова частина ВВП (28,6 % - 2016) обумовлена тіньовою оплатою праці та в існуючій кризисній ситуації допомагає вижити біднішій верстві населення, зовнішня тіньова частина (33,2 % - 2016), що є додатком до офіційного ВВП, - результат перекручених пропорцій перерозподілу доходів між працею та капіталом.

2. Запропонована інтерпретація показника тіньової економіки констатує той факт, що існують дві частини тіньового ВВП (ВДВ, ВРП) – *перша*, яка не враховується Держстатом України та є додатком до офіційного ВВП через штучне збільшення проміжного споживання; *друга* – створена тіньовою оплатою праці через мультиплікатор споживання та є частиною офіційного ВВП.

3. Згідно виконаних досліджень цілком можливо зменшення рівня тінізації економіки через підвищення частки оплати у випуску за рахунок неврахованої частини ВВП та, як наслідок, ефективного зростання економіки через перерозподіл податкового навантаження та перерозподіл доходів

суб'єктів економічного процесу. При цьому значно підвищується рівень життя населення, збільшується споживання домогосподарств, можливо зростання економіки двозначними цифрами, зменшується дефіцит ПФУ, підвищуються доходи роботодавців, зменшується відтік перспективної молоді. Отже, країна розвивається.

4. За допомогою розробленого методу оцінено обсяги тіньового ВВП (ВДВ, ВРП) країни, основних видів економічної діяльності та регіонів України з виділенням внутрішньої та зовнішньої тіньової частини офіційного ВВП. Метод дозволяє визначити необхідні обсяги середньої заробітної плати у кожному році для країни, основних видів економічної діяльності та регіонів України через критерій досягнення частки оплати праці у випуску до середнього рівня економічно розвинених країн на задану перспективу. Наведені дані можуть слугувати підґрунтям щодо висновків та розроблення відповідних заходів щодо їхнього регулювання в Стратегіях розвитку.

5. Зниження рівня тінізації економіки України потрібно здійснювати не боротьбою з тіньовою частиною офіційного ВВП, яка є рятувальним кругом для бідної частини працюючого населення, а на національному рівні – законодавчим підвищенням рівня оплати праці у випуску продукції по секторам економіки за рахунок неврахованої частини ВВП до рівня економічно розвинених країн, звідки і впливає обсяг заробітної плати для кожної країни, області або ВЕД.

6. На регіональному та місцевому рівнях диференційоване підвищення заробітної плати з метою виведення її з тіні може бути здійснене шляхом включення відповідних пунктів до угод про соціальне партнерство між профспілками, роботодавцями та державою. Однак, це потрібно здійснювати одночасно зі зменшенням корупції, зниженням рівня податків та перерозподілом соціальної відповідальності.

Отже, тіньова економіка може бути дуже важливим (майже невичерпним) резервом для економічного зростання та модернізації України та її регіонів.

